

Joób Kristóf

A történelmi haladás értelmezhetőségének problémája antik görög kontextusban

„Közös végcél nem következik belőlük.”
Arisztotelész, *Poétika* 59a

Bevezetés

Világtörténelem és üdvtörténet című művében Karl Löwith az újkori történelemfilozófiai gondolkodás teológiai gyökereit kutatja, a modern haladáshitet a lineáris zsidó-keresztény történelemszemlélet szekularizált örököséként feltüntetve. Ennek az úgynevezett szekularizációelméletnek az egyik lényegi eleme, hogy éles különbséget tesz az ó- és újszövetségi, egyszóval a bibliai, illetve az „antik” történelemfelfogás között. Ez a gondolat nemcsak Löwithnél található meg a szekularizációelmélettel dolgozó gondolkodók közül, hanem többek között Rudolf Bultmann-nál és Reinhart Kosellecknél is előkerül, de Löwithnél fogalmazódik meg a legmarkánsabban.

Az „antik” történelemszemlélet elemzése kapcsán Löwith görög példákat vesz sorba. Szerinte miközben a zsidó és keresztény történelemfelfogás szerint „a múlt a jövő ígérete”, a görög filozófusok és történészek meggyőződése az, hogy a jövőbeni események ugyanazon logosz szerint következnek majd be, mint a múlt- és a jelenbéli történések.¹ Hérodotoszal, Thuküdidésszel és Polübiosszal igyekeznek illusztrálni, hogy mit is jelent a „ciklikus” antik történelemkép.

Ezt állítja szembe a jövőre irányuló, lineáris, teleologikus, folyamatos isteni beavatkozásból kiinduló bibliai történelemképpel: „Úgy tűnik, mintha a két nagy koncepció, az antik és a keresztény, a ciklikus mozgás és az eszkatologikus irányultság kimerítette volna a történelemértelmezés alapvető lehetőségeit. A történelem interpretációjának legújabb kísérletei sem mások, csupán e két elv alapvető variációi vagy keverékei.”²

Löwith e meglehetősen sommás ítélete kapcsán ugyanakkor érdemes közelebről is megvizsgálni, hogy hogyan is jelenik meg a haladás és ciklikusság viszonya a görög történelemszemléletben. A probléma természetesen korántsem korlátozódik Hérodotosz, Thuküdidész, Polübiosz vagy más történétírók munkáira. Hésziodosz, Xenophanész, Empedoklész, Anaxagoras, Platón és Arisztotelész esetében is lehet azonosítani olyan szöveghelyeket, amelyek direkt vagy kevésbé direkt módon utalnak arra,

1 Löwith 1996, 44–45.

2 Löwith 1996, 57.

hogy mit gondoltak a történelmi fejlődésről. Ugyanakkor a jelen vizsgálódás terjedelmi kereteit szétfeszítené, ha azt valamennyi említett szerzőre kiterjesztenénk. Így dolgozatomban igyekszem a Löwith által példaként felhozott szerzők történelemszemléletét közelebből szemügyre venni úgy, hogy közben bizonyos pontokon egy-egy utalás erejéig Hésziodosz, Xenophanész, Platón és Arisztotelész releváns gondolatait is érintem. Óvatosságra van szükség azonban az olyan fogalmak használatakor, mint „történelem” vagy „haladás”. Ezek ugyanis mára olyan jelentéstartalmakkal és előfeltevésekkel terheltek, amelyek ókori szövegek környezetben nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhetők. Emiatt egy ilyen témájú írásban nehezen elkerülhető a kifejezések fogalomtörténeti kontextusát is röviden áttekinteni.

A szekularizáció és a történelemfilozófiai gondolkodás kialakulásával foglalkozó disszertációm témavezetője, Boros Gábor a *Világtörténelem és üdvtörténet* egyik fordítójaként személyesen is kapcsolódik ahhoz a kötethez, amely kutatásaim szempontjából meghatározó jelentőséggel bír. Ezért is ajánlom neki, illetve a témáról folytatott izgalmas beszélgetéseink emlékének ezt az írást.

„Történelem”

A pánhellén identitás és ezzel együtt a közös görög történeti tudat kialakulásában kulcsszerepet játszott az *Iliász* és az *Odüsszeia*, mint meghatározó eredettörténeti alap. Ugyanakkor az archaikus idők történeti tudata még hármasságú volt, amelyben az eredetmítoszokból ismert régmúlt és a kommunikatív emlékezetből ismert közelmúlt közötti harmadik rész egy kitöltetlen, homályos hézagot képezett.³ Ráadásul az archaikus történeti tudat valójában számtalan lokális istenhez és hőshöz kötődött. Jóllehet már Hésziodosz is kísérletet tett rá, hogy egységes rendszerbe foglalja az istenek átláthatatlan származási és rokoni rendszerét, ez a sokféleség alapvetően sokáig elfogadott volt.

A mitikus és a saját kor közötti rést először a milétoszi Hekataiosz próbálta meg áthidalni úgy, hogy megszerkesztette pontosan azonosított nemzedékek egymást követő, hiánytalan sorát.⁴ Hérodotosz volt azonban az első, aki a közelmúlt eseményeinek szisztematikus ábrázolására törekedett, és nem csak lokális szinten. Ezt az a változás tette lehetővé, amelyet a perzsa támadások sikeres visszaverése idézett elő a görög történeti tudatban.⁵ E győzelmek idézték elő az arra vonatkozó igényt, hogy az eseményeket írásban rögzítsék. Hérodotosz munkája azonban messze túllépett a háború ábrázolásának keretén, mivel azt az óperzsa birodalom részletes bemutatásába ágyazta. Munkájához

3 Wiemer 2008, 53.

4 Breisach 2004, 20.

5 Wiemer 2008, 56.

a görög poliszok közelmúltbeli háborús emlékei mellett olyan keleti, több száz vagy akár több ezer éves, írott forrásokat is felhasznált, amelyek messze túlnyúltak időben a kommunikatív emlékezet határain. Soha korábban nem volt példa rá, hogy ilyen sokféle néptől származó emléket integráljon magába egyetlen szöveg. Miközben a Hérodotosz által feldolgozott szövegek részben keleti eredetűek, az általa használt ábrázolási eszközök tisztán görög ihletésűek voltak.⁶ Hérodotosz és minden utóda számára a meghatározó példaképet Homérosz testesítette meg a trójai háború ábrázolásmódjával. Az *Iliász*ból Hérodotosz vette át először azt a szokást is, hogy különböző beszédek adott a résztvevők szájába. Ezeknek a beszédeknek közös jellegzetessége, hogy nem tanúk által verifikált tartalommal rendelkeztek. Funkciójuk korántsem forrás jellegű volt, hanem sokkal inkább azt a cél szolgálták, hogy közvetett módon jellemezzenek egy-egy történelmi szereplőt, vagy segítsenek az általuk leírt helyzet elemzésében.⁷ Ezen felül a beszédeknek és párbeszédeknek különösen nagy szerepe volt egy-egy szituáció lehetséges jövőbeni kimeneteleinek az elővételezésében. A mélosziak és athéniaiak közötti tárgyalás ábrázolása Thuküdidésznél jól mutatja, hogyan lehet beszéddel vázolni és ezzel részben meghatározni elkövetkező lehetséges eseménysorokat.⁸ Itt egyszeri cselekvésekről és azok következményeiről, nevezetesen a mélosziak számára túlélést biztosító megadásról, illetve a teljes pusztulás kockázatával járó ellenállásról van szó. Egy másik, Koselleck által idézett Hérodotosz-szöveghely⁹ viszont strukturális különbségeket magában hordozó lehetséges jövőképek szóbeli ábrázolását hozza fel példaként. Ez egy a perzsa udvarban lezajlott – valószínűleg képzelt – dialógusról szól, amelyben arról próbálnak meg dönteni, hogy monarchikus, arisztokratikus vagy demokratikus legyen-e az államforma a jövőben. Kívánatos és kevésbé kívánatos opciókat villantanak fel szóban, de nem csak azt az egy bizonyosat, amely ténylegesen megvalósul majd. A beszéd a felmutatott lehetőségek által egyben „dönt” is az elkövetkező események felől, vagyis a benne található, valóságot megragadó fogalmakból [*Begriffē*] elővételezések vagy előrenyúlások [*Vorgriffē*] lesznek.¹⁰

Ugyanakkor a történelemfogalom evidensnek tekintett mai használatát alapul venni félrevezető lehet, ha rekonstruálni szeretnénk, mit értettek „történelem” alatt a görögök, illetve ebből fakadóan milyen történelemfelfogásokkal rendelkezhettek. A *historia* kifejezés a Kr. e. 5. század óta fellelhető szövegekben, először pedig éppen *A görög-perzsa háborúban*. Eredeti jelentéstartománya magában foglalja a tudást, felfedezést, kutatást,

6 Wiemer 2008, 58.

7 Wiemer 2008, 58.

8 Thuküdidész V. 84–116.

9 Hérodotosz III. 80–82. Hérodotosz leírása a hét perzsa előkelő vitájáról a jövőendő államformával kapcsolatban egyébként szofista eredetű. Ehhez lásd Kerferd 2003, 186–87.

10 Koselleck 2006, 37.

illetve a kutatás eredményét is.¹¹ A fogalom későbbi használatának szempontjából döntő fontosságú volt, hogy Hérodotosz a *hisztoriat* általános gyűjtőfogalomként használta a művében szereplő szerteágazó, eredendően egyáltalán nem történeti jellegű, hanem inkább földrajzi és etnográfiai kutatási tevékenység lefedésére. Hérodotosz ugyanakkor nem használt külön szót arra, amit ma „történelem” vagy „történelmi” alatt értünk, vagyis a több generáción átívelő esemény-összefüggések rekonstruálására és ábrázolására.¹² Thuküdidész, amikor *A peloponnészoszi háború* bevezetőjében „a háború történetét” említi, nem használja a *hisztoría* kifejezést.¹³

A *hisztoría* szót először speciálisan történetírássra Arisztotelész használja a *Poétikában*, amikor a költészetet és a történetírást hasonlítja össze.¹⁴ A *Poétikában* azonban még e megkülönböztetés részét képezi, hogy míg a „verses utánzásnak” „eleje, közepe és vége van”, és „mint egy egész alkotó lény, a rá jellemző gyönyörűséget adja meg”, addig a történeti művekben az „egyes történetek csak esetlegesen kapcsolódnak egymáshoz”, viszont „közös végcél nem következik belőlük”.¹⁵

Újabb nagy változást jelentett ezzel kapcsolatban az, ahogy Polübiosz használta a *hisztoría* kifejezést a *Hisztoríáiban*. Nála referál a szó első ízben magára a történésekre, és nem annak rögzítésére, és az ő felfogásában vált először egy összefüggő egésszé a történeti események Kr. e. 220-at megelőző korban még szerteágazó sokasága.¹⁶ Ráadásul nem elég, hogy egységes egésszé fonódtak össze, de ez események mind ugyanazon célra, vagyis a Római Birodalom felemelkedésére irányulnak.¹⁷

Jóllehet Polübiosz óta a „történelem” mint az elbeszélte eseményekre vonatkozó gyűjtőfogalom használata elterjedt, a görögök nem rendelkeztek a 18-19. századi történelemfilozófiai gondolkodás hatása alatt kiforrott modern történelemfogalomhoz hasonlóval. A modern történelemfogalom egyes számú gyűjtőfogalomként (*Kollektivsingular*) több előfeltevést és jövőre vonatkozó várakozást integrált magába, mintegy permanens változási folyamat önálló cselekvő alanya.¹⁸ Ehhez képest az ókori görög történeti felfogás kezdetektől fogva csakis multiszubjektív lehetett, és a keretek meglehetősen állandóak voltak, összehasonlítva az újkori európai történelem változásával. A politikai történések folyamatos sorát leszámítva az intellektuális, gazdasági, technikai és társadalmi viszonyok hosszú távon sem, vagy csak kis mértékben változtak. Ezenfelül szintén számottevő különbség, hogy az eseményekkel foglalkozó történetírói művek és a szociogóniával vagy kozmogóniával kapcsolatos spekulációk, mint

11 51b, lásd Meier 1975, 595.

12 Meier 1975, 597.

13 Meier 1975, 597.

14 Meier 1975, 598.

15 *Poétika* 59a.

16 Meier 1975, 599.

17 Polübiosz I. 3. 3, I. 4. 1.

18 Koselleck 2003, 55–56.

Hésziodosz világcorszakokról szóló elmélete,¹⁹ vagy a Platón által leírt világciklus-konceptiók²⁰ között sosem jött létre olyan kapcsolat, amely ezeket egységes rendszerbe fűzte volna.²¹ A görög történelemképben nem létezett egy a fentebb említetthez fogható átfogó egység, és főleg nem létezett egy mindent egybefogó absztrakt szubjektum, amelynek változásait „a történelemként” lehetett volna megragadni. Hérodotosznál az emberi tettek és sorsok közötti kapcsolat mindig egyénekre, dinasztiaakra vagy birodalmakra vonatkoztak, de nem mindezek egyésére.²²

Haladás és hanyatlás

A haladás körülírására vonatkozóan több kifejezést is használtak a klasszikus és későbbi korban a görögök, de a modernhez hasonló, általános érvényű főfogalom nem létezett. A két legfontosabb kifejezés a szó szerint inkább „növekedést”, „gyarapodást” jelölő *epidoszisz*, illetve az „előretörést”, „előretolást” jelölő *prokopé* (Cicero ez utóbbit fordította aztán *progressionak* vagy *progressusnak*).²³ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a haladás fogalmának mai „hatóköre” egyaránt tartalmazza a múlt és a jövő spekulatív szemléletét. Ezzel szemben az ókori görög gyakorlatban ez jobbra a múlton történő töprengésre korlátozódott, miközben a jövőről való spekulációra meglepően kevés példa akad. Ezek leginkább a tudósok előrejelzéseire korlátozódnak, és többnyire csak azon szűk területen belül mozognak, amelyeken a prognózis felállítója szakembernek számít. A többi esetben az alapján próbálkozhatunk következtetni egy-egy szerző jövővel kapcsolatos elképzeléseire, hogy miképpen viszonyul a múlthoz és a jelenhez.²⁴

További problémát okoz a fogalomban rejlő kétértelműség: a haladás előfeltételez valamilyen célt, de legalábbis egy irányt, és ezek nehezen megfogalmazhatók valamilyen értékmérés vagy értékdöntés nélkül. Itt merül fel a kérdés, hogy mi is lehetne a haladás mértékegysége? Az emberi boldogság (kérdés, hogy ez mennyire kvantifikálható), a technikai fejlődés vagy mondjuk a nemzeti vagyon gyarapodása?²⁵ Annyi bizonyos, hogy a fentebb említett haladásfogalmak ókori használatuk során minden esetben parciálisak és időben nagymértékben korlátozottak voltak, vagyis nem hasonlíthatók a 18. század óta használatos, folyamatos és általános történelmi változást tételező modern „haladás” fogalmához. Lehetett szó birodalmak vagy országok növekedéséről, anyagi

19 *Munkák és napok* 106–201.

20 *Törvények* 676a–677d, *Államférfi* 269e–274e.

21 Meier 1975, 604.

22 Meier 1975, 604–605.

23 Dodds 1973, 1.

24 Dodds 1973, 2.

25 Dodds 1973, 2.

gyarapodásról vagy tudományos előrelépésekről, de az antikvitásban senki nem feltételezte a dolgok általános és folyamatos időbeni javulását. Nem létezett egy általános társadalmi és etikai fejlődési folyamatra vonatkozó elképzelés, még kevésbé egy olyan történelemfogalom, amely ezt a processzust magába ágyazta volna. A figyelem sokkal inkább változó dolgokra, mint önmagában a változás folyamatára irányult. A haladás észlelése vagy említése valamilyen kontextusban mindig a múltra és a jelenre fókuszál az antik görög szerzőknél, soha nem húzódik meg benne egy jövőre vonatkozó ígéret.²⁶

Az első haladásra, fejlődésre utaló szöveghely Xenophanészról származik, amely szerint „[n]em tártak fel az istenek ám mindent elejében: csak kutatás által lel idővel jobbra az ember”.²⁷ A szövegösszefüggés ismeretlen, de feltételezhető, hogy a Kr. e. 7. század óta feltárulkozó kereskedelmi és gazdasági lehetőségeknek köszönhetően a technikai és politikai fejlődés új perspektívái nyíltak meg a görögség előtt. Az aranykort követő hanyatlásról szóló elképzelések helyett az életkörülmények javulásának hatására a gondolkodásban is megjelent annak lehetősége, hogy a természeti, politikai és egyéb kihívásokra a civilizálódás folyamata lehet a megfelelő válasz. Ez a gondolat rendkívül nagy szerepet játszott a Kr. e. 5. század görög gondolkodásában, különösen Athénban. Ez a tan azonban a messzi ősidőkre vonatkozott, és nem rangsorolta e tekintetben az egyes népeket. A gondolkodókat nem a „történelem” érdekelte, hanem annak megragadása, hogyan jött létre kultúra az ember tevékenységének eredményeként.²⁸ Azonban, ahogy már korábban említettük, ezek a fejlődésleírások mindig csak parciálisak, egyes területeket érintenek, és igazából magyarázó jellegűek, annak a megértését szolgálják, hogy a pillanatnyi állapotokat milyen előzmények tették lehetővé.

Jó példa erre Thuküdidész archeológiája,²⁹ amely alapvetően nem a civilizáció egészének létrejöttével foglalkozik, csupán az egyes alrendszerekben, így a technika, a gazdaság vagy a jogrend terén elért eredményekkel. Ez a fejlődéskép azonban csalóka. Egyrészt retrospektív, nem egy jövőbe vezető képet tár elénk. Másfelől a végeredmény értékét erőteljesen kétségbe vonja, hogy Thuküdidész felfogásának értelmében éppen ez a fejlettségi szint tette lehetővé, hogy a peloponnészoszi háború soha korábban nem látott intenzitású polgárháborúvá fajult, addig ismeretlen mértékű szenvedést okozva ezzel a lakosságna.³⁰ Az archeológia fő funkciója, hogy éppen görögök kiemelkedő fejlettségi szintjének ecsetelésével támassza alá azt az állítást, hogy ez a konfliktus példa nélküli a korábbi történelemben.³¹ Vagyis a technikai-gazdasági-jogi fejlettség korántsem valami megkérdőjelezhetetlenül pozitív vívmányként jelenik meg.

26 Meier 1975, 353–54.

27 Fr. 18 (KRS 188).

28 Meier 1975, 354.

29 Thuküdidész I. 2–21.

30 Koselleck 2006, 163–164.

31 Wiemer 2008, 67.

Ugyanez a haladáshoz fűződő ambivalens viszony jelenik meg a Prométheusz-mítoszban.³² Ezzel kapcsolatban érdemes mindjárt megjegyezni, hogy nem minden technikai vívmány vagy szaktudás megszerzése jelentett automatikusan olyan konfliktushelyzetet, mint ahogyan az a tűz esetében történt. Több esetben az istenek mint a „jó dolgok adományozói” játszanak főszerepet az ilyen történetekben. Démétér adta a gabonát, Dionüszosztól származik a borkészítés titka, Athéné mutatta meg, hogyan kell lovat szelídíteni és kocsit készíteni, és a nimfák tanították meg Arisztaioszt a fémmegmunkálásra és a sajtkészítésre. Kultikus ünnepeken emlékeztek meg arról a különbségről, ami a korábbi tudatlanság és az isteni beavatkozásnak köszönhető fejlettebb állapot között van.³³ Ehhez képest miközben a tűz ismerete, ha lehet, a fenti találmányoknál még fontosabb alapja az ember civilizálódásának, a tűz titkának megszerzése mégis súlyos következményeket vont maga után. Ez a mítosz ugyanakkor sokkal kevésbé naiv, mert kettős perspektívát alkalmaz: tisztában van a változás kettősségének jellegével, ami egyaránt hathat jó és rossz irányba. Ráadásul a korábban említett vívmányoktól eltérően a tüzet nem ajándékba kapja az ember, hanem el kell lopnia, és e tettéért isteni büntetésben részesül. Prométheusz mítosza testesíti meg az emberi kultúra problémáját, azt, hogy a változásnak vagy fejlődésnek súlyos ára van.³⁴

Mindestre a fentiek fényében nehéz lenne Thuküdidész esetében kifejezetten ciklikus történelemszemléletről beszélni, hiszen egy lineáris fejlődési vonalat feltételez egy korábban példátlan háború előtt, ami biztosan nem tekinthető ciklikusan visszatérő eseménynek. Ugyanakkor az emberi természet állandóságáról, illetve ebből fakadóan a jövőbeni események előre jelezhetőségéről tett megállapításai³⁵ alapján feltételezhető, hogy számított bizonyos körülmények újból és újból történő visszatérésre. Ez a visszatérés azonban nem az *Államférfi* mítoszának kozmikus törvényszerűségeihez hasonló okok miatt következik be, hanem az emberi természet javíthatatlan irracionálisának és okulásra képtelenségének az eredményeként. Thuküdidészt ezenfelül szemmel láthatóan az is lenyűgözte, hogy a pusztá véletlen vagy szerencse mekkora szerepet játszott és fog játszani a jövőben is a történelmi események alakulásában.³⁶

Érdekes kérdés Polübiosz esetében is annak a vizsgálata, hogy valójában mennyire dominál a *Historiáiban* a ciklikus történelemszemlélet. Ezzel kapcsolatban sokaknak nyilván az államformák körforgását leíró *anakükloszisz*-elmélet³⁷ jut eszébe mint amelletti nyilvánvaló érv, hogy a szerzőnél a ciklikus történelemfelfogás dominált. Ez a megközelítés azonban több okból kifolyólag is leegyszerűsítő és félvezető lenne.

32 *Teogónia* 535–616, *Munkák és napok* 42–105.

33 Burkert 1997, 22.

34 Burkert 1997, 23.

35 Thuküdidész 1. 23, 2. 62.

36 Dodds 1973, 12.

37 Polübiosz VI. 5–9.

Polübiosz művében három tényezőt érdemes figyelembe venni e kérdés vizsgálatakor. A prognózishoz való viszonyát, az államformák körforgásáról szóló elmélet és a mű többi része közötti kapcsolatot, valamint azt a kérdésfeltevést, ami a *Hisztóriai* egészének alapját képezi.

Ami a prognózist illeti, Polübiosz felfogása részben hasonlóságot mutat Thuküdidészével. Eszerint a múlt megfelelő tanulmányozása és a megfelelő következtések levonása révén a jövő is előre jelezhetővé válik a számunkra, ahogyan azt éppen az államformák körforgását taglaló 6. könyv elején kifejti.³⁸ Miközben azonban Thuküdidész ezt az emberi természet állandósága miatt általános érvényűnek gondolja, Polübiosz ezen a szöveghelyen korlátozza a tapasztalatok érvényességének hatókörét. A gondolatmenet folytatásából ugyanis kiderül, hogy mindez igaz ugyan a görög poliszok esetében, de ha a római állam képezi a vizsgálat tárgyát, nemhogy a jövő, de még a jelen leírása is nehézségekbe ütközik.³⁹ És itt kapcsolódunk a harmadik aspektushoz, vagyis a mű alapkérdéséhez: hogyan sikerült a rómaiaknak ötvenhárom esztendő alatt az egész lakott világot uralmuk alá hajtani? Ez egy olyan fejlemény Polübiosz szerint, amire korábban nem volt példa.⁴⁰ Ez a korábban már említett egyszeri és kitüntetett cél, ami felé minden esemény tart, itt tehát elég nehéz lenne ciklikus történelemlétekből kiindulni.

Az államformák körforgásának elmélete kissé idegen testként hat a műben a fentiek fényében, igaz a VI. 1. 3. szakaszban tett megszorítás utalhat akár arra is, hogy ez a körforgás vegytisztán csak a poliszok esetében működik, és így csak ott rendelkezik prognosztikus érvénnyel. Ennek ellenére van, aki továbbra is általános érvényű összefüggésként tekint az *anaküklószis*ra, amely teljesen más időben és körülmények között is kiindulópontként szolgálhat egy prognózishoz. Koselleck szerint például Diderot részben éppen a körforgáselmélet alapján tudta 1772-ben megdöbbenő pontossággal előre jelezni, hogyan vezet a francia forradalom útja a társadalom polgárháborús megszotttságán keresztül egy egyszemélyes diktatúrához.⁴¹ Ugyanakkor a Polübiosz-kutatók felhívják rá a figyelmet, hogy a 6. könyvben található körforgáselmélet nem kapcsolódik a mű többi részének történelemszemléletéhez, és a szerző semmilyen későbbi szöveghelyen nem tesz utalást arra, hogy a ciklikus szemlélet híve lenne.⁴² Ugyanakkor az is igaz, hogy sehol nem dolgoz ki egy konzisztensen lineáris hanyatláselméletet sem, jöllehet a hanyatlás gondolata átitatja politikaelméletét, még a kevert államformákba vetett hite ellenére is.⁴³ Az emberi törekvések és az ideálisnak tekintett államforma ellenére is bekövetkező hanyatlásra részben a szerencse forgandóságát jelké-

38 Polübiosz VI. 1. 1–2.

39 Polübiosz VI. 1. 3.

40 Polübiosz I. 1. 4–5.

41 Koselleck 2000, 210–11.

42 Walbank 2002, 208.

43 Walbank 2002, 210.

pező Tükhé szerepével magyarázható Polübiosz szerint. Tükhé hozza el a változást, és ez a változás sok esetben negatív irányba történik, vagyis hanyatlással egyenértékű. Ugyanakkor annak ellenére, hogy könyve tisztán empirikus-történeti részeiben több pontos megfigyelést is megfogalmaz az államok hanyatlásával kapcsolatban, ezek mégsem állnak össze egy egységes hanyatláselméletté.⁴⁴

Összegzés

A néhány fentebb kiragadott példa is jól illusztrálja, hogy a linearitás és ciklikusság sok esetben nehezen szétválasztható a klasszikus vagy hellenisztikus kori történelmi felfogásokban. Mindkettőre találhatunk további példákat, többek között a most részletesen nem tárgyalt szerzők világmagyarázataiban is. Hésziodosz esetében például sok kommentátor eldöntött tényként kezeli a hanyatlóan lineáris történelempép meglétét. A *Munkák és napokban* bemutatott öt világkorszak eszerint egy megszakítatlan hanyatlási vonalat ábrázol, amely egészen a jelenig elér, és még a jövőre is kivetül. Hésziodosz története egy borús jóslatban végződik, amely egy minden korábbinál korruptabb és keserűbb jövőt vetít elénk, egy inkább a keleti mitológiákra jellemző apokaliptikus képben.⁴⁵ Ez a linearitás Hésziodosznál ugyanakkor nem teljesen folyamatos, hanem diszkrét szakaszokra bomlik, amelyek önmagukban zárt egységeket képeznek, ami szintén e struktúrák összetettségét mutatja. De Hésziodosz mellett utalhatunk Empedoklész örök visszatérésre vonatkozó, olykor „kozmosz ciklusnak” is nevezett elgondolására,⁴⁶ az Anaxagorasz által folyamatosan kiterjedő körkörös mozgásra,⁴⁷ vagy az *Államférfi* kozmosz ciklusokat leíró mítoszára. A linearitás és ciklikusság együttes jelenléte nehezen lenne tagadható már az antik görög történelempépen belül is, és ez a megállapítás némileg árnyalja a bibliai és az antik történelempépek azt a fajta sarkosabb szembeállítását, ami Löwith felfogására inkább jellemző. Mindez azonban egyáltalán nem kérdőjelezi meg az alapvető különbség meglétét a kétféle történelempép között: az a fajta integráns jövőre vonatkoztatottság, amely a bibliai és a modern kori történelemszemléletnek egyaránt sajátja, valóban nehezen tetten érhető az antik görög gondolkodásban.

44 Walbank 2002, 211.

45 Dodds 1973, 3.

46 Kirk – Raven – Schofield 2002, 417–18.

47 Kirk – Raven – Schofield 2002, 518.

Bibliográfia

- Arisztotelész. 2004. *Poétika*. Ford. Ritoók Zsigmond. Szeged: Lazi.
- Breisach, Ernst. 2004. *Historiográfia*. Ford. Baics Gergely. Budapest: Osiris.
- Burkert, Walter. 1997. „Impact and Limits of the Idea of Progress in Antiquity.” In *The Idea of Progress*, szerk. Arnold Burgen – Peter McLaughlin – Jürgen Mittelstraß, 19–41. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Dodds, E. R. 1973. *The Ancient Concept of Progress*. Oxford: Clarendon Press.
- Hérodotosz. 2007. *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközi Gyula. Budapest: Osiris.
- Hésziodosz. 2005. *Munkák és napok. Teogónia*. Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest: Európa.
- Kerferd, G. B. 2003. *A szofista mozgalom*. Ford. Molnár Gábor. Budapest: Osiris.
- Kirk, G. S. – J. E. Raven – M. Schofield. 2002. *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Cziszter Kálmán – Steiger Kornél. Budapest: Atlantisz.
- Koselleck, Reinhart. 2000. *Zeitschichten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Koselleck, Reinhart. 2003. *Elmúlt jövő*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz.
- Koselleck, Reinhart. 2006. *Begriffsgeschichten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Löwith, Karl. 1996 *Világtörténelem és üdvtörténet*. Ford. Boros Gábor – Miklós Tamás. Budapest: Atlantisz.
- Meier, Christian. 1975. „Fortschritt.” In *Geschichtliche Grundbegriffe*, szerk. Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck, Band 2. 351–423. Stuttgart: Klett–Cotta.
- Meier, Christian. 1975. „Geschichte.” In *Geschichtliche Grundbegriffe*, szerk. Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck, Band 2. 593–717. Stuttgart: Klett–Cotta.
- Polybios. 2010. *Historien*. Ford. Lenelotte Möller. Wiesbaden: Marix.
- Thuküdidész. 1999. *A peloponnészoszi háború*. Ford. Muraközi Gyula. Budapest: Osiris.
- Walbank, Frank W. 2002. *Polybius, Rome, and the Hellenistic World*. Cambridge: CUP.
- Wiemer, Hans-Ulrich. 2008. „Thukydides und die griechische Sicht der Vergangenheit.” In *Historiographie in der Antike*, szerk. Klaus-Peter Adam, 49–88. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

KRITÉRION

